

PROBLEME ALE TRANZIȚIEI POST-COMUNISTE ÎN
PERSPECTIVA TRADIȚIILOR SOCIOLOGIEI ROMÂNEȘTI

The present relevant evidence of the history of sociology for the contemporary sociological approach of postcommunist transition in Romania is based on three reasons :

1. *The history of sociology research works are relevant on account of their diversity of interpretations, ideas, concepts concerning different sequences of the transition process from traditional to modern society. The old debates on the modernisation ways of Romanian society, the organicist versus liberalist perspectives on Romanian society's development, the theories on active peasant societies versus the inertial and conservative perspective on peasantry, as well as the middle class theories and the status society, etc., are of special interest.*

2. *History of sociology is able to play a very important heuristic role in the new construction and selection of hypotheses concerning postcommunist transition.*

3. *The past research works are very useful for a present sociological approach of postcommunist transition in terms of theoretical and methodological pluralism; this principle is of vital importance for the advancement of scientific knowledge. History of sociology could provide the valid evidence for theory testing and comparison.*

Procesul de tranziție al societății românești de la socialism totalitar la democrație și economie de piață constituie o problemă deosebit de importantă și de prestanță a cercetării sociologice actuale. Ce relevanță pot avea în acest context tradițiile sociologice, sau altfel spus, *dacă și cum* pot fi utilizate cercetările din trecut pentru a întemeia și orienta abordări actuale ale procesului de tranziție? În prezentul studiu supunem atenției trei rațiuni de utilizare a experienței istoriei sociologiei din țara noastră pentru fundamentarea studiilor sociologice actuale ale tranziției.

1. *Experiența istoriei sociologiei ne interesează în prezent pentru diversitatea pozițiilor, interpretărilor, alternativelor teoretice* formulate asupra diferitelor secvențe ale procesului de tranziție — de la vechile rînduiri feudale la cele capitaliste, de la societatea capitalistă la socialismul totalitar și acum, din nou, la democrație și economie de piață. Istoria cunoașterii a arătat cât de importantă este menținerea unui portofoliu bogat de idei, concepte, perspective teoretice pentru fundamentarea, și orientarea unor

programe de cercetări noi. După opinia autorizată a lui N. Chomsky, „istoria științei poate contribui efectiv la promovarea unor domenii actuale ale cercetării, deoarece ea permite menținerea unui fond mai larg de idei și concepte ce pot oferi nu numai un antidot la «ortodoxiile recente» ale științei, păstrând trează conștiința pericolelor pe care le-ar genera o nouă «ortodoxie prematură» dar, în același timp, și noi intuiții, utile în mod special atunci când structurile teoretice actuale încetează să mai fie operaționale”¹.

Constituindu-se în secolul trecut, sociologia românească și-a câștigat legitimitate prin eforturile stăruitoare de a elabora teorii, concepte, tipologii, cronologii, regularități tendențiale, idei generale, perspective inedite de investigație asupra procesului de tranziție al societății românești de la vechile rînduiri feudale spre noua ordine socială, economică, culturală, capitalistă.

Mai ales momentul istoric al făuririi statului național unitar român a însemnat și pentru cercetarea sociologică o etapă hotărâtoare, cînd s-au căutat direcții noi de expresie, s-au imaginat soluții inedite pentru soluționarea problemelor complexe ale tranziției societății românești spre democrație și spre economia de piață.

O evaluare cantitativă și calitativă a tematicii sociologice interbelice, efectuată de colectivul de istoria sociologiei din Institutul de sociologie, arată o configurație interesantă și semnificativă a evoluției disciplinei în strînsă conexiune cu evoluția societății. Locul întîi în ierarhia temelor, și anume mai mult de una din cinci unități tematice de analiză, este centrată pe problematica tranziției societății românești de la vechea stare de lucruri spre o societate modernă și prosperă. Cele mai semnificative scoruri le-au înregistrat subcategoriile: reformare socială, asistență socială, educație, conflicte sociale, structură și stratificare socială, grupuri etnice, criză economică, politică, culturală. Iar construcțiile teoretice, de la cele mai cristalizate, cum sînt modelele și teoriile sociologice și pînă la elaboratele cele mai simple, precum propozițiile descriptive, specificările și precizările unor concepte clasice, etc., au servit scopurile de reformare socială.

Puține sînt definițiile, tipologiile, caracterizările proceselor de reformă administrativă, legislativă, etc. care să nu fie încorporate în diagnoze și prognoze ale unor situații concrete. Așa se explică ponderea redusă (doar 3,3% din totalul unităților tematice) a subcategoriei „generalități” privind structura și schimbarea socială, adică a construcțiilor „pure” după canonul pozitivist al obiectivității științifice. Cele mai originale și mai importante contribuții teoretice au fost „provocate” de cerințele de clarificare, explicare și soluționare a marilor probleme ale țării: unificarea administrativă, legislativă, politică, culturală, „reglarea” dezvoltării economice, etnice, politice, spirituale, ritmurile și agenții schimbărilor sociale, etc.

Dintre cele mai interesante contribuții teoretice din epocă, care prezintă interes și pentru dezbaterile actuale asupra tranziției post-comuniste — pot fi enumerate: opțiunile dezvoltării organice în dispută cu cele

¹ Ilie Pirvii, *Revoluția istoriografică contemporană în studiul științei — Aspecte teoretice și epistemologice*, în vol. *antologie Istoria științei și reconstrucția ei conceptuală*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 13-14.

ale dezvoltării „precipitate” ale societății românești pe calea capitalistă; teoria societății țărănești active, creatoare din punct de vedere istoric, promovată de sociologia poporanistă și țărănistă, și alternativa fatalistă a orientărilor sociologice neoliberale, social-democrate și marxiste privind inerția, conservatorismul și pasivitatea țărănimii; teoriile claselor mijlocii, ale sistemului clientelar (politicianism, oligarhie, birocratie), disputele cultură-civilizație, sociologia problemei agrare, a industrialismului românesc ș.a.

2. Istoria sociologiei interesează astăzi și pentru că ea poate îndeplini efectiv un *rol euristic important în crearea și selecția noilor ipoteze și teorii ale tranziției*. Se știe că multe din concepțiile moderne asupra construcției teoretice în știință au abandonat viziunea îngustă, strict formală a construcției teoriei științifice și au adoptat o metodologie care ține seama de *caracterul istoric evolutiv al teoriilor*. Acceptarea rațională a teoriilor, după opinia lui Ilie Pîrvu, a devenit tot mai mult o „chestiune economică”, implicând o „cunoaștere de fond” în reconstrucția raționamentului științific, ceea ce echivalează cu cunoașterea „contextului istoric în care teoria, este folosită”². Mai ales în momentele de ruptură ale cunoașterii științifice când se fundamentează programe și direcții noi de cercetare, și aici se plasează investigația sociologică actuală a procesului tranziției, nu mai satisface apelul la standardele logico-metodologice, constituite și acceptate în prealabil. Acum este nevoie mai mult ca oricând, așa cum spunea cunoscutul epistemolog St. Foulin, de „mobilizarea” întregii experiențe istorice a disciplinei: „Fără incursiuni istorice nu se poate determina nici prezentul, nici viitorul științei. Ele sînt necesare îndeosebi atunci când trebuie să determinăm sensul și stilul descoperirilor și generalizărilor fundamentale... Cu cît noile principii sînt mai radicale, cu atît răsfoim straturi istorice mai mari, cu atît pătrund mai adînc în istorie, generalizînd și contrazicînd moștenirea trecutului”³.

Participarea istoriei sociologiei la analizele și conceptualizările actuale ale procesului tranziției post-comuniste poate fi substanțială prin fundamentele socio-istorice ce le poate oferi. Cu toții sîntem preocupați de înțelegerea și explicarea marilor probleme post-revoluționare: societatea noastră a experimentat fenomene sociale de mare complexitate și adîncime — fenomenul „Tirgu-Mureș” din martie 1990, fenomenul „Piața Universității” și evenimentele din 13—15 iunie 1990, fenomenul „Săpînța”, „Mihai Kogălniceanu”, ș.a.; au crescut, pînă la a deveni nefuncționale, decalajele între sistemul normativ și comportamentele organizaționale; sistemul clientelar (societatea de status, politicianismul, corupția, birocratizarea aparatului administrativ) se suprapune peste sistemul democrației și al formelor incipiente de economie de piață; dezvoltarea națională este marcată de naționalisme, solidaritatea socio-profesională și generațională este estompată de conflicte de toate tipurile; integrarea firească în structurile internaționale este întîrziată, lentă și obstrucționată de desfășurarea evenimentelor, ș.a. Analiza profundă, înțelegerea și explicarea acestor fenomene și procese ale tranziției societății noastre spre democrație și economie de piață nu poate

² Ilie Pîrvu, *Op. cit.*, p. 16.

³ Apud: Ilie Pîrvu, *Op. cit.* p. 16—17.

decit să beneficieze de pe urma seriilor de analize și conceptualizări sociologice asupra tranziției de la vechile rînduiri la epoca modernă, capitalistă. De circa un veac și jumătate s-au tezurizat mărturii conceptuale și s-au cristalizat controverse cu ascuțiri polemice asupra unei realități sociale teribile prin persistența și efectele sale, atît cele nemijlocite cît și cele laterale; crearea României moderne a fost însoțită încă de la primii pași, de apariția și menținerea a două „țări” — „Țara reală” și „Țara legală” în cadrul aceleiași societăți. Personalități ilustre ale culturii românești au adus contribuții rezistente și astăzi la analiza și explicarea contradicțiilor ce însoțeau procesele interiorizării normelor și valorilor sociale, a mecanismelor sociale care generau consecințe neanticipate și efecte laterale ce diminuau, pînă la anulare, scopurile instituite prin sistemul de instituții, prin tehnologiile și organizațiile moderne adoptate.

Cele mai multe dispute teoretice s-au purtat în jurul căii de modernizare a țării și anume între concepțiile dezvoltării organice, evolutive, fără seisme a societății și concepțiile dezvoltării accelerate, prin precipitarea ritmurilor de evoluție cu aportul substanțial al străinătății.

Teoriile și conceptele dezvoltării organice a societății românești se întemeiau pe principiul evoluției treptate, al continuității istorice, larg răspîndit în cultura germană și engleză a celei de a doua jumătăți a secolului trecut și în prima jumătate a acestui veac; ele s-au concretizat în cadrele sociologiei de filiație junimistă, semănătoristă, poporanistă, țărănistă și gîndiristă. Argumentele teoretice au fost axate pe ideile legăturii organice a comunității sătești cu valorile autentice ale poporului român, cu spiritualitatea creatoare a națiunii, a opoziției între cultură (expresie a originalității naționale) și civilizație (avînd caracter universal, impersonal, imitabil), a opoziției între formele moderne (instituții, tehnologii, valori) importate și fondul sufletesc al țaranului român, al poporului. Din această perspectivă au fost articulate contribuții devenite clasice cum sînt tezele utilității și viabilității proprietății mici și mijlocii, ale căilor proprii de evoluție a agriculturii, axate pe forme de organizare economică de tip familial, cu o psihologie proprie despre profit, salariu, rentă; iar ca personalități exemplare ale acestei direcții teoretice s-au impus C. Stere, V. Madgearu, M. Manolescu, M. Ralea.

În același timp, reflecția sociologică de factură evolutiv-organică a acoperit o gamă largă de contribuții privind analiza minuțioasă a instituțiilor sociale, și a spiritualității omenești ca valoare supremă a națiunii. Reformarea internă a omului constituia o direcție fundamentală a acțiunii de modernizare a societății. Convingerea în forța spiritualității omenești, ca valoare supremă a națiunii, a primit diferite formule teoretice: „românismul” sau „spiritualitatea de merit” (C. Rădulescu-Motru), „ideea directoare” (N. Iorga), „umanismul românesc (I. Zamfirescu), „simplexia valorilor” (Eug. Speranția). Notele caracteristice ale acestei orientări sînt: organicitatea, spiritul istoric, legătura cu tradiția și fondul țărănesc.

În antiteză cu viziunea istorico-evolutivă s-au manifestat teoriile, conceptele, ideile de factură liberalistă care accentuau nevoia de discontinuitate, de accelerare a schimbărilor prin precipitarea ritmurilor de evoluție și spiritul țărilor avansate. Cele mai elaborate sisteme sociologice din această perspectivă aparțin lui Șt. Zeletin și Eugen Lovinescu. Analiza sociologică a procesului de destructurare (de „distrugere”) a vechiului

regim (feudal) românesc și de restructurare a noii societăți (capitaliste) „din sfărâmurile celui vechi”, înfăptuită de Șt. Zeletin, evidențiază o serie de aspecte teoretice de mare semnificație și actualitate pentru debaterile care se desfășoară în gândirea social-politică asupra fenomenului tranziției în societățile europene și în țările lumii a treia:⁴ conceptualizarea tradiției ca o rezultată a forțelor sociale în luptă (marii boieri, pe de o parte, și burghezia indigenă, străină, țărănimea, puterea de stat, pe de altă parte); raportul de clasă între burghezie și țărănime; decalajul între forma de proprietate și procesul de muncă și reflexul său instituțional, precipitarea fazelor de modernizare capitalistă a țării noastre⁵.

Urmărind „a preciza caracterul de necesitate sociologică a formației civilizației noastre”, Eugen Lovinescu formulează o teorie „regională” de profundă originalitate asupra dinamismului socio-cultural al societății românești, având următoarele „secvențe” teoretice: ideea centrală a caracterului anticipativ al ideologicului asupra economicului în crearea României moderne; formularea „legii sincronismului vieții moderne”, ca sinteză a două momente, cu caracter logic, ale formării civilizației române, și anume, acela al „determinării” evoluției țărilor înapoiate de către cele dezvoltate și acela al „interdependenței” devenirii lor; specificarea mecanismului social al imitației prin referire la date din istoria culturii și civilizației poporului român din perioada 1804 – 1866.

Lista contribuțiilor sociologice din trecut ar putea continua. Sociologul contemporan poate „condensa” sau „abrevia” cercășterea fenomenelor și proceselor sociale situate cu ani și decenii în urmă, făcând abstracție de elementele accidentale, cu semnificație locală sau istorică limitată, și să zăbovească asupra acelor idei și principii care au clarificat nebulozități, au indicat erori de apreciere etc.

3. Recursul la cercetarea tradițiilor sociologice poate fi justificat și prin cerința „pluralismului” teoretic și metodologic, principiu considerat de Popper și Feyerabend atât de necesar pentru progresul cunoașterii în știință. Istoria sociologiei, așa cum am văzut, dispune de capacitatea de a oferi fapte relevante pentru testarea și compararea teoriilor, ipotezelor asupra tranziției, înfăptuind ceea ce Feyerabend denumea realizarea progresului „printr-o critică din trecut”, adică prin absorbirea istoriei științei în știința actuală și „folosirea ei pentru îmbunătățirea fiecărei teorii în parte”⁶. Unul dintre cei mai erudiți istorici ai sociologiei, elvețianul Giovanni Busino, vedea în „permanența trecutului” o sursă indispensabilă pentru „tratarea relativității culturale și istorice” a cunoașterii sociologice.

⁴ Daniel Chirot, *Neoliberal and Social Democratic Theories of Development: the Zeletin-Voinea debate concerning Romanian's Prospects in the 1920's and its Contemporary Importance*, în: Kenneth Jowitt (ed), *Social Change in Romania, 1860-1910*. Univ. of California, Berkeley, 1978, p. 41.

⁵ ... „Intrată în era burgheză revoluționară abia la 1829, ca o rudă săracă și înapoială în marea familie burgheză mondială, ea a străbătut în mai puțin de nouă decenii calea pe care burgheziile apusene au lăncuit atâtea veacuri”. Vezi Șt. Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, București, „Cultura Națională”, 1925, p. 52.

⁶ Ilie Pirvu, *Op. cit.*, p. 17-18.

Istoria sociologiei prezintă în viziunea sa o relevanță specială pentru cercetarea sociologică în trei direcții : definirea temelor de cercetare și formularea de ipoteze noi ; evaluarea metodelor și tehnicilor de cercetare în relație cu condițiile sociale ale utilizării lor și dezvoltarea analizei comparative. Cu toate că sociologii au izbutit să caracterizeze bine societățile tradiționale și cele industriale, totuși ei au eșuat în eforturile lor de a oferi o teorie satisfăcătoare a tranziției de la primele la celelalte ⁷. În ciuda acestor neajunsuri, cunoașterea istorică poate ajuta sociologii să-și pună vederile în perspectivă și să evite banalitățile ⁸.

Ce se poate spune însă despre relevanța tradițiilor sociologice pentru pluralismul teoretic și metodologic în investigarea tranziției post-comuniste ? Nu se mai poate susține că sociologii au reușit să descrie cât de cât mulțumitor societatea post-comunistă, iar în ceea ce privește conceptualizarea procesului tranziției post-comuniste contribuțiile sociologice sînt și mai anemice. După unii analiști originalitatea și specificitatea postcomunismului în Europa răsăriteană fac superflue orice încercări de invocare a tradițiilor democratice, inclusiv a celor științifice, fiind necesară o regîndire radicală a acestei situații cu totul unice ⁹. Este legitim interesul și preocuparea pentru cunoașterea problematicii, a mecanismelor tranziției post-comuniste prin investigarea directă, amănunțită a „recompunerii democratice și economice” din țările est-europene ¹⁰.

Dar oricît de edificatoare, de interesante ar fi ideile, conceptele, teoriile tranziției post-comuniste, ele nu au adîncime și perspectivă față o înnodare a lor la „seriile” gîndirii socio-istorice. Conceptualizarea tranziției post-comuniste în România în termenii de revoluție, democrație, stat de drept, economie de piață, liberalizare, protecție socială, restaurație, anomie, dezorganizare, reconstituire a societății civile, renaștere spirituală, etc. reflectă influențe teoretice dintre cele mai variate și cu rădăcini mai mult sau mai puțin penetrante în cultura și spiritualitatea acestei societăți. Modelul desirabil al noii societăți conține elemente care implică deschidere, drepturi ale omului, varietate socio-culturală, raționalitate în plan politic, economic, social. Iar știința generală a societății — sociologia — nu se poate sustrage nevoii de cunoaștere de fond a particularităților acestei societăți, a mecanismelor sale de funcționare, mobilizînd în acest scop tot arsenalul teoretic, atît cel moștenit, însușit prin contacte culturale, cît și cel imaginat *aici* și *acum* ca produs nou al realităților prezente.

Imperativele prezentului post comunist solicită pe lîngă practici sociologice clasice de cunoaștere și explicare a societății românești în context est-european și internațional și deprinderea de noi stiluri de practicarea sociologiei, mai apropiate de ceea ce se înțelege prin *sociologie una-*

⁷ Jacques Coenen Huther, Giovanni Busino, *La permanence du passé : Questions d'histoire de la sociologie et d'épistémologie sociologique*, Geneva, 1986, în „Contemporary Sociology”, vol. 19, nr. 4, 1990, p. 637.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Jean-François Revel, *Piața ca o formă a democrației*, în Revista „22”, Anul II, nr. 13 (63), 5 aprilie 1991, p. 14. Prezentare și traducere de Adriana Babeți.

¹⁰ *Ibidem*.

*nistă, imaginativă*¹¹. Obiectivele unei astfel de practici sociologice constau în oferirea de cunoștințe, idei care să sporească autocunoașterea grupurilor, comunităților, categoriilor sociale implicate în procesul de tranziție spre democrație și economia de piață, să mărească înțelepciunea socială a membrilor diferitelor grupuri prin cultivarea valorilor interacțiunii socio-umane, ale „pluralismului punctelor de vedere” și creativității sociale.

aprilie 1991

Dr. MARIA LARIONESCU

¹¹ J. Szacki, *History of Sociological Thought*, London, Aldwych Press, 1979, p. 338 și urm. Vezi și Ion Ungureanu, Ștefan Costea, *Introducere în sociologia contemporană*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 229—301.